

SUÇA İTİLMİŞ ÇOCUKLAR İÇİN YENİ BİR REHABİLİTASYON VE YENİDEN SUÇA KARIŞMAYI ÖNLEME MODELİ¹

Dr. Lütfiye KAYA CİCERALI²

ÖZET

Suçta itilmiş çocukların zihinsel değerlendirme ve rehabilitasyon çalışmalarında Bilişsel Davranışçı Terapi, İnsan Uğraş Modeli (MOHO, Kielhofner, 1992), Bilişsel Hiyerarşı Çerçevesi (Vaske & Donneley, 1999) ve İnsanın Doğaya Karşı Tutumları Modelinin (DeGroot & Van den Born, 2003) birleştirilerek etkin bir yeniden suçta karışmayı önleme modeli olarak kullanılabileceği düşünölmektedir. Antroposantrik maladaptif değerlerin ekosantrik adaptif değerlerle değiştirilmesi, çocuklarda başkaları üstüne dominasyon kurmaya yönelik şiddet ve zarar verme davranışlarının yerini her tür ayrımcılığa (türçülüğe, ırkçılığa, cinsiyetçiliğe) karşı eşitlikçi bir yaklaşıma bırakmasıyla sağlanabilir. Bu Adler'in sosyal ilgi dediği kavrama benzer bir ekolojik ilgidir. Bunun psikoeğitim, belgeseller, kitaplar ve biyofilik terapi yoluyla öğretilmesi, çocuğun suç uğraşı yerine kendisi için anlamlı ve önemli, etik, eşitlikçi, çevreyi ve unsurlarını korumaya yönelik uğraşlara yönelmesini sağlayacaktır. Böylece, suçta yönelimli çocuğun temel sosyopat ve biofobik değerlerini prososyal ve biyofilik değerlerle değiştirmesi planlanmaktadır. Suç teorilerinden sosyal kontrol (Gottfredson & Hirschi, 1990), farklılaştıran öğrenmeler (Sutherland, 1947) ve rutin aktivite teorisi (Cohen & Felson, 1992) bu yukarıda bahsedilen tarzda bir müdahale programının etkili olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Suçluluđu, Adli Psikoloji, Bilişsel Davranışçı Terapi, Uğraş Terapisi

¹ Bu Makale 27-29 Nisan 2019 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen ASEAD 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

² Nişantaşı Üniversitesi Psikoloji Bölümü, lutfiye.cicerali@nisantasi.edu.tr

A SUGGESTED REHABILITATION AND CRIME-INVOLVEMENT PREVENTION MODEL FOR SUBADULT DELINQUENTS

ABSTRACT

Hereby it is proposed that Cognitive Behavioural Therapy, combined with Occupational Therapy, specifically the Model of Human Occupation (MOHO, Kielhofner, 1992), Cognitive Hierarchy Framework (Vaske & Donneley, 1999) and ecocentric/anthropocentric approach concerning people's cognitive representations of the relationship between humans and nature (DeGroot & Van den Born, 2003) would be used to build a preventative model against delinquent subadults' recidivism. Anthropocentric maladaptive values are targets of change to be replaced with ecocentric adaptive ones, which would lead the delinquent children with a mind to build domination over others via aggression and harm to adopt an egalitarian approach against all kinds of discrimination (e.g. speciesism, racism and sexism). This ecologic interest is similar to Alfred Adler's social interest, but more inclusive. This can be taught via psychoeducation, documentaries, books and biophilic therapy, and practiced through replacing delinquent behaviours with personally meaningful and important ethical, egalitarian, and pro-social/environmental occupations. The objective is exchanging criminal, sosyopatic and biophobic behaviours with prosocial and biophilic ones. From among criminology theories, social control theory (Gottfredson & Hirschi, 1990), differential associations theory (Sutherland, 1947) and routine activity theory (Cohen & Felson, 1992) indicate a prevention/intervention program of this kind would be effective.

Keywords: Child Delinquency, Forensic Psychology, Cognitive Behavioural Therapy, Occupational Therapy

GİRİŞ

Bu makalede çocuk suçluların yeniden suça karışmasını önlemek için planlanmış bir psikoeğitim modeli sunulmaktadır. Modelin içindeki kuramsal bileşenlerin anlatımı ile bunların çocuklara hangi yollarla aktarılabilceği, öğretilabileceği ya da benimsetilebileceğine dair görüşler aşağıda yer almaktadır. Kriminoloji yani suç bilimi suçu biyolojik, toplumsal, ve öğrenme perspektiflerinden açıklayan pek çok kuram barındırır. Bu kuramlardan bazıları çocukların suça karışımını daha iyi açıklar. Örneğin kontrol teorileri (Gottfredson & Hirschi, 1990), farklılaştırılan öğrenmeler teorisi (Sutherland, 1947) ve rutin aktivite teorisi (Cohen & Felson, 1992) bu bağlamda başarılıdır. Önerilen yeniden suça karışmayı önleme modelinin bahsedilen suç kuramlarıyla da uyuşması önemlidir. Aşağıda ilk bölümde kriminoloji kuramları bir tabloyla kısaca özetlenmektedir. En son bölümde de modelin pratiğe nasıl dönüştürülebileceğine dair görüşler sunulmaktadır.

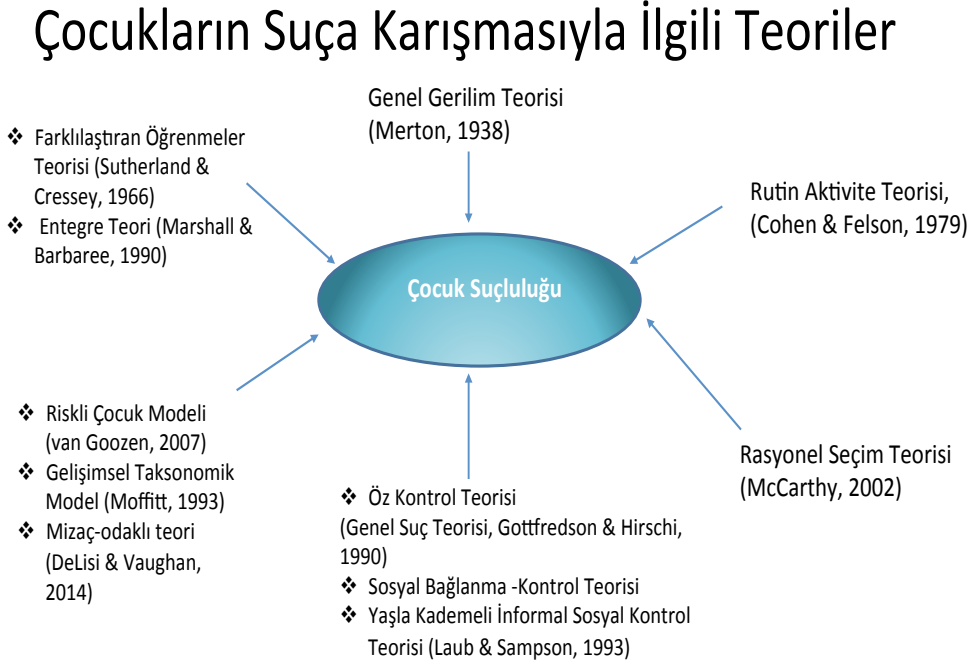
1. KRİMİNOLOJİDE SUÇU AÇIKLAYAN TEORİLER

Çocuk suçluluğunu açıklayan pek çok teoriden iyi bilinen temel teoriler aşağıda bir tablo ile sunulmuştur. Burada önerilen yeniden suça karışmayı önleme modelini destekleyen üç teori bu bölümde kısaca açıklanacaktır. Öncelikle Kontrol Teorileri kişinin davranışlarının kontrol altında tutulmasıyla ilişkilidir. Bu kontrol ya toplumsal normlara, ailenin kurallarına, gelenek göreneklere karşı çocuk doğduktan sonraki pekiştireç ve cezalarla öğretilir ve sonra içselleştirilir. Birey büyüdükçe hayatına giren kişilerin ya da askerlik gibi yeni tecrübeleri etkisiyle yeni normlara bağlanabilir ve bu bağlamda davranışları yine değişebilir. Suçu kariyer edinmiş bir ailede suç normdur, çocuk suç işlemeyi ve toplumsal kurallara aykırı olmayı öğrenir. Sonra askere gider, bir işe girer ya da hayatı için önemli biriyle tanışır ve onun normlarından etkilenir, toplumun normlarını kabullenmeye başlayabilir. Bunun tam tersi de mümkündür. Kontrol teorilerinde kişinin davranışını disipline eden yani kontrol eden normların varlığı ve bunları içselleştirmesi önemlidir. Bilişsel davranışçı terapi ile eski maladaptif normların sorgulanması ve kişinin değerlerine uygun yeni normların benimsenmesi sağlanabilir (bu konuda daha fazla bilgi ikinci bölümde bulunabilir).

Diğer yaygın bilinen ve kontrol teorilerine benzeyen suç açıklayıcı kuram Farklılaştırıcı Öğrenmelerdir. Çocuk içinde bulunduğu farklı öğrenme ortamlarının etkisiyle doğru ve yanlış davranışları öğrenir. Aynı davranış çocuğun aile çevresinde olumlu pekiştirilirken arkadaş çevresinde ya da okul çevresinde cezalandırılıyor olabilir. Çocukların hangi ortamlarda suç davranışının olumlu pekiştirildiği bilirse uğraş terapisiyle bu ortamlardan uzak kalmaları sağlanabilir.

Önerilen modeli savunan üçüncü kuram da Rutin Aktivite Teorisidir. Buna göre insanlar biyolojik olarak egoist ve suça eğilimlidir. Suçun oluşması için suç işlemeye motive bir insan, gardiyansız yani savunucusu koruyucusu olmayan bir mağdur ve uygun bir ortam yeterlidir. O halde suçu önlemek için suça uygun ortamların kameralarla izlenmesi, insan varlığının artırılması, ortamların düzenlenmesi, ışıklandırılması ve gözleme açık hale getirilmesi gereklidir. Suç işlemeye motive kişilerin suçla ilgili pozitif inançlarının değiştirilmesi de yine bilişsel davranışçı terapi ile sağlanabilir. Mağdur edilebilecek kişi ya da zarar görebilecek eşyaların suçtan korunması, yalnız bırakılmaması da suçu önlemek için diğer gerekliliktir. Şekil 1’de suç motivasyonunu açıklayan diğer teoriler de yer almaktadır.

Şekil 1: Kriminolojide Suça Karışmayı Açıklayan Teoriler

2. BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİ VE BİLİŞSEL HİYERARŞİ ÇERÇEVESİ

Bilişsel davranışçı terapi (BDT) 1970lerde gündeme gelmiş, temelini oluşturan F.B. Skinner'ın 1930'larda yayınladığı davranış modifikasyonu ve davranış prensipleriyle ilgili ilk araştırma sonuçlarından itibaren ele alındığında üç dalga şeklinde farklılıklar göstermiş, kanıta dayalı çalışmalara göre psikolojik semptomların tedavisinde en etkili terapi olarak APA tarafından ilan edilmiş (Chambless & Ollendick, 2001) bir psikolojik sağlık aracıdır. BDT'nin ilk dalgası gözlemlenebilen davranışı koşullanma yoluyla, pekiştireç ve cezalar ile değiştirmeye odaklanır, mesela suç davranışını değiştirmek için kişinin özgürlüğünün elinden alınması omisyondur yani negatif cezadır, kişiye psikolojik ya da fiziksel zor uygulanması pozitif cezadır. Benzer şekilde, daha önce suça karışmış kişiler belli bir süre normatif davranıp suça karışmadıklarında onlara motive edici hediyeler verilmesi, sözler söylenmesi ya da iş bulunması ödül ya da pozitif pekiştireçtir, hapisteki kişinin itirafçı olması ya da normatif davranarak hapisten yani istenmeyen ortamdan kurtulması ise negatif pekiştirir.

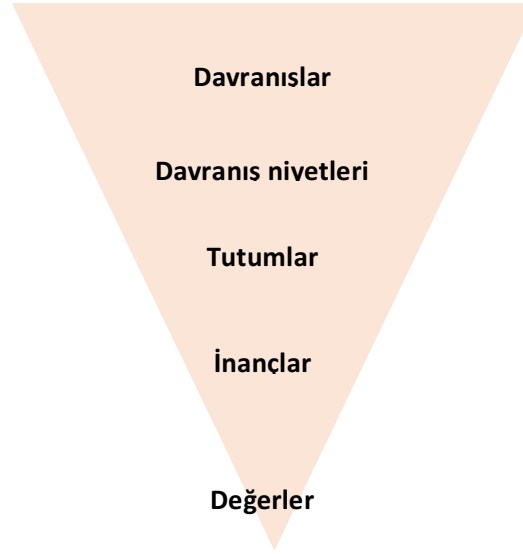
İkinci dalga BDT, bilişsel psikolojinin ortaya çıkışı, analitik kuram içinde fraksiyonların artışı, öznel gerçeklik algısı ve yapıcı gerçekçilik, atıf teorisi, biyolojik ve davranışçı kuramların sorgulanışından destek alan Albert Ellis ve Aaron Beck tarafından 1970lerde geliştirilmiştir. Buna göre davranış anormalliklerinin ve psikopatolojilerin nedeni bilincin içeriğidir.

Suç anormal bir davranıştır ve suça karışmış kimselerin “suç” kavramıyla, kendileriyle, gelecekle, diğer insanlarla ve genel olarak dünyayla ilgili maladaptif düşünce ve inançları adaptif inançlarla değiştirilerek tekrar suça karışmaları engellenebilir. Bunun için yanlış inançların sorgulanarak ve kanıtsız bırakılarak bilincin yeniden yapılandırılması, koşul yönetimi (davranış öncüllerinin ve sonuçlarının sistematik incelemesi), endişe uyandırdığı için sürekli kaçılan uyararla yüz yüze gelme (ekspozur), beceri eğitimi (sosyal beceri, problem çözme becerileri, öz bakım becerileri, stres yönetim becerileri vb.), öz-regülasyon, duygu regülasyonu, rahatlama gibi yöntemler kullanılır.

Üçüncü dalga terapiler ise yeniden birinci dalgadaki gibi davranışa odaklanmayı içerir. Bilincin içeriğini sorgulamak, maladaptif inançları yanlışlamak, yeni ve adaptif bilinç içeriği oluşturmak hedeflenmez. Hedef kişinin otomatik çalışan bilişsel süreçlerine müdahale etmek, kişinin uyumsuz öz-düzenleyici mekanizmalarını engellemek, hafızasındaki negatif bilgilere dönüp rüminasyon yapıp durmasını engellemek ve endişe verici andan kaçmak yerine bilinçli şekilde ana odaklanmasını sağlamaktır. Stoacı bir mutluluk arayışıyla mutsuz edici düşünce ve algılardan kendini kopararak (detached mindfulness) anlamlı ve önemli, aktivitelere odaklanmak ve kişi için değerli hedeflere ulaşmak terapinin amacıdır. Suç işlemiş kişinin rehabilitasyonunda kullanıldığında üçüncü dalga BDT kişinin mevcut durumunu olduğu gibi kabul etmesini, onu suça iten konular konusunda tekrarlayan düşünceleri, suçluluk duygularını, üzülmesi ve kaygılanması gerektiğine dair metakognitif inançları şu ana odaklanarak engellemesini, kişinin değerlerine uygun hedefler (ör. mutlu yaşamak, iş bulmak, bir hobiyi geliştirmek, zayıflamak) belirlemesini ve bu hedeflere uygun aktiviteleri gerçekleştirmesini içerir.

Burada önerilen modelde BDT içinde işe yaradığı randomize kontrollü çalışmalarla kanıtlanmış 13 prensibin de (O’Donohue & Fischer, 2012) kullanılması mümkündür. BDT kesin sonuçları olan ve yapılandırılmış bir terapi çeşididir, bu yüzden suça itilmiş çocukların tekrar suça karışmasının önlenmesi gibi ciddi pratik sonuç beklenen bir konu için en uygun terapidir. Bu 13 prensipten son bölümde bahsedilecektir.

Bilişsel Hiyerarşi Çerçevesi (Vaske & Donneley, 1999) yeniden suça karışmanın önlenmesinde BDT ile kullanılabilir bir yapıdadır. Aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi az sayıda değer ve çok sayıda davranış vardır. Değerler oldukça stabildir, doğduğumuz ortamda var olduğundan kişilerde değerlere uygun davranış otomatize olur, değişmesi zordur, bilişsel olarak değiştirmek gereklidir, yani kişinin yeni değeri rasyonel ve etik olarak benimsemesi değer değişiminde önemlidir. Davranışlar ise sayıca çok fazladır. Davranışı basit ceza ve pekiştiricilerle değiştirmek kolay olsa da, eskiye dönüş hızla gerçekleşebilir. Bu yüzden suçla ilgili değerlerin hedef alınarak değiştirilmesi her zaman yalnızca ödül ve cezayla davranışların değiştirilmesinden daha kalıcı davranış sonuçları sağlayacaktır. Bu ise ikinci dalga BDT’nin asıl hedefine, davranış değişikliği için inançları değiştirmeye benzemektedir.

Şekil 2: Bilişsel Hiyerarşi Çerçevesi

Kaynak: Vaske ve Donneley, 1999.

3. UĞRAŞ TERAPİSİ (OT) VE İNSAN UĞRAŞ MODELİ (MOHO)

Fiziksel, sosyal ve kültürel çevrenin insan davranış, düşünce ve duygularına etkisi vardır. Özellikle bazı davranışlarımızı belirlemede çevre çok önemlidir. Suç bu davranışlardan biridir. Suça uygun çevreler, suçu kariyer edinmiş aileler ve arkadaşlar, dezorganize çevreler, metro istasyonları, tren yolları, havaalanları gibi geçiş alanları, gece ortamı ve kuralların belli olmadığı çevreler suç davranışını artırır. MOHO çevrenin insanlara sağladığı fırsatlar, kaynaklar ve insanlar üzerindeki talepleri ile baskılarını vurgular. Kielhofner, 2002’de MOHO’yu geliştirmiştir. MOHO temelinde “Yaşanan vücut” konsepti vardır. Bu, nesnel deneyimden farklı olarak bulunulan vücutta bir uğraşın nasıl algılandığıyla ilgilidir. Suç davranışı da suça karışmış bir insanın uğraşlarından biridir. Uğraş/performans kapasitesi, altta yatan nesnel, fiziksel ve zihinsel bileşenlerin sağladığı uğraşlarla ilgili yeteneklerdir.

Uğraş terapistleri psikolojik, fiziksel, ekonomik, hukuki vb. nedenlerle bir uğraşa katılımı ya da ilgisi azalmış ve bunun sonucunda da yaşam doyumu düşmüş kişilerle karşılaşır. Ayrıca anlamlı ve önemli uğraşları olmayan ve bu yüzden yaşam doyumu düşük kişilere rehberlik ederek onları kendilerini bazı anlamlı yaşam hedeflerine adamaya cesaretlendirir. İsveç, Norveç, Finlandiya, Danimarka, Avustralya, Yeni Zelanda ve Amerika’da uğraş terapistleri BDT ile OT’yi kombine kullanır. Özellikle üçüncü dalga terapilerden Kabullenme ve Adanma terapisi ile uğraş terapisi harmonik şekilde kullanılmaktadır. Suça karışmış, günlük uğraşlar ve farklı çevreler konusunda alternatif fikirleri olmayan, boşluk hissinden dolayı enerjisini dışavurumcu agresif şekilde harcayan kişilerin yeni uğraşlar konusunda bilgilendirilmesi ve yaparken zamanın nasıl geçtiğini unutup kendilerini aktivite içinde kaybedecekleri yeni uğraşlar oluşturmak modelin önemli bir parçasıdır.

Kielhofner (2002) değerlerin kendimizi yaşadığımız hayat şekline adamamızı ve hayata ortak bir anlam yüklememizi sağladığını söyler. MOHO içinde değerler, bireysel kabuller (personal convictions) ve zorunluluk anlayışı (sense of obligation) olarak kavramsallaştırılır. Bireysel kabulleri, dünyayı nasıl gördüğümüz (dünya nasıldır sorusunun cevabı) ve bizim için önemli olan şeyleri nasıl kişiselleştirdiğimiz şekillendirilir. Kişisel kabuller bireyden bireye farklılaşır ve yaşadığımız hayatı şekillendirir. Zorunluluk anlayışı bizi değerlerimizin gerektirdiği bazı eylemleri kabullenip yapmaya iten his ve davranışlardır.

Bir nedenden dolayı değerlerinin gereğini yapamayan insanlar sıklıkla varoluşlarını sorgulamaya başlar ve benlik değerlerini de yitirir. Bu durum kişilerin suça karışmasına da uygun ortam oluşturur. Meşguliyet terapistleri ve BDT uzmanları bu kişilerle ilgilenir ve değerlerine uygun meşguliyetler benimsemelerinde yol gösterici olur. Hem ikinci hem üçüncü dalga BDT ile değer kazandırma ve kişinin değerlerine uygun meşguliyetler/uğraşlar benimsetme sağlanabilmektedir.

Kısacası, MOHO ile BDT'yi kombinleyerek suça karışmış çocukların değerlerinde değişiklik yapmak ya da mevcutta var olan fakat pratiğe döndürülemeyen adaptif değerlerini aktive etmek mümkündür. Uygulama modelleri, değerlendirme ve müdahale stratejileri içerir. Değerlendirme için Rol Kontrol Listesi (Role Checklist), uğraş performans geçmişini öğrenmek için Uğraş Performans Tarihçesi Mülakatı (Occupational Performance History Interview), uğraş değerlerini belirlemek için ise OVAL (Occupational Value Questionnaire) kullanılabilir.

MOHO terapi sırasında danışanda aşağıdaki eylemleri öngörür (Kielhofner, 2002):

- ✓ Bir eyleme kendini adanmak
- ✓ Eylemleri gerçekleştirmenin farklı yollarını bulmak
- ✓ Yeni bilgiler, fikirler ve duygular tanımak
- ✓ Kararlaştırılmış bir eylem planı üzerinde tartışmak
- ✓ Eylem ajandası planlamak
- ✓ Uygun eylemleri/meşguliyetleri/becerileri pratik etmek
- ✓ İnançları, tutumları, alışkanlık ve rolleri yeniden gözden geçirmek
- ✓ Zaman içinde çabayı devamlı kılmak

Uygulama sırasında MOHO'nun terapistte öngördüğü eylemler ise şunlardır:

- Danışanın deneyimlerini geçerli hale getirmesi (deneyim validasyonu)
- Danışanın meşguliyete kendini vermesini teşvik edecek potansiyel eylemlerini belirlemek
- Danışana geri bildirim vermek
- Danışana müdahale stratejileriyle ilgili tavsiye vermek
- Danışanla müzakere etmek
- Danışanın meşguliyetlerini yapılandırmak
- Danışana uygun şekilde koçluk yapmak
- Danışanı cesaretlendirmek
- Danışana fiziksel destek sağlamak

Görüldüğü gibi MOHO, BDT ile benzerdir. İkisi de duygu, biliş ve davranışı bağlantılı ve değiştirilebilir olarak algılar. MOHO anlam, alışkanlık ve yetenekleri tanımlama yoluyla meşguliyetleri kullanarak buna odaklanırken BDT stres anındaki uyumsuz düşünme, davranış ve duyguları saptamaya odaklanır. Bu anlamda MOHO, BDT için iyi bir tamamlayıcı yaklaşımdır (Kielhofner, 2002).

SONUÇ

İnsanın Doğaya Karşı Tutumları Modeli çok eski felsefi bir konu olan insan doğanın üstünde mi (antroposantrik görüş), yoksa doğaya bağlı bir alt eleman mı (ekosantrik görüş) sorusunu yanıtlamaya çalışmaktadır. Çalışmalarda insan-doğa etkileşiminde antroposantrik-ekosantrik kutupları arasında dört ana yaklaşım tespit edilmiştir (a) usta (b) kahya (c) partner (d) katılımcı (DeGroot & Van den Born, 2003). İnsan ustadır diyenler dominasyon, hiyerarşi, açık güç mesafesi, kölelik, sömürü, güç kullanımı taraftarları, insan katılımcıdır diyenler tam eşitlikçi, ekolojik, biyofilik, biyosferik değerleri benimseyen, altruistik, hayvan ya da insan köleliği ve sömürsüne karşı insanlardır. Suç davranışı daha çok usta yaklaşımıyla ilgilidir. O halde usta yaklaşımıyla ilgili değerler (Bilsky ve Schwartz'ın 1994 değerler çalışmasına göre başarı, güç, haz gibi kendini genişletme değerleri) daha adaptif olan katılımcı yaklaşımıyla ilgili değerlerle (biyosferik değerler, altruizm, iyilik, evrensellik gibi özaşkinlık değerleri) değiştirilirse çocukların yeniden suça karışımı önlenemilecektir. Bu konuda BDT'nin kanıt dayalı 13 temel ilkesi kullanılabilir. Bu ilkeler (1) koşul yönetimi (2) beceri eğitimi (3) öz-denetleme (4) duygu denetleme (5) kabul (6) pozitif psikoloji prensipleri (7) iletişim (8) davranışsal aktivasyon (9) sosyal beceriler (10) gevşeme (11) bilişsel yeniden yapılandırma (12) beceri eğitimi (13) ekspozür'dur. Alfred Adler kişilerdeki anormal psikoloji ve davranışların nedenini toplumsal ilgi eksikliğine bağlar. Benzer şekilde bu modelde önerilen de, ekosantrik değer eksikliğinin suça neden olduğudur. BDT'nin bu ilkeleri, OT ve MOHO ile ekosantrik değerlerin suça karışmış çocuklara benimsetilmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Bilsky, W., & Schwartz, S. H. (1994). Values and personality. *European Journal of Personality*, 8, 163-181.

Chambless, D. L., & Ollendick, T. H. (2001). Empirically supported psychological interventions: Controversies and evidence. *Annual Review of Psychology*, 52, 685 -716.

De Groot, W. T., & Van den Born, R. J. G. (2003). Visions of nature and landscape type preferences: An exploration in The Netherlands. *Landscape and Urban Planning*, 63(3), 127-138.

Kielhofner, G. (1992). *Conceptual Foundations of Occupational Therapy*. Philadelphia, FA Davis.

Kielhofner, G. (2002). *The model of human occupation: Theory and application* (3rd ed.). Philadelphia: Lippinkott Williams & Wilkins

O'Donohue, W.T., & Fischer, J.E. (2012). *Cognitive Behavior Therapy: Core principles for practice*. New York: Wiley.